

De verovering van de vrijheid

Alicja Gescinska

De verovering van de vrijheid

Van luie mensen, de dingen die voorbijgaan

Lemniscaat

In liefde en verdriet opgedragen aan mijn vader,
Krzysztof Piotr Gęściński (1950-2010)

Copyright © 2011 Alicja Gescinska

Omslagbeeld © The Field, *Strange Fruit*,

Deventer 1996. Foto: Henry Krul

Foto achterzijde: © Steven Lepez

Vormgeving Marc Suvaal

Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2011

ISBN 978 90 477 0354 9

NUR 320 / 730

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere
wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Druk en bindwerk Drukkerij Wilco, Amersfoort

*Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt
en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de
Benelux, waardoor onnodig milieuverontreinigend
transport is vermeden.*

INHOUD

Proloog: <i>Het vrije Westen</i>	7
----------------------------------	---

DEEL I

VAN LUIE MENSEN, DE DINGEN DIE VOORBIJGAAN

1 Le regret du temps perdu	17
<i>Het 'nu, nooit meer later'</i>	17
<i>Het avontuur</i>	27
<i>Broos geluk, breekbare vrijheid</i>	35
2 De schone slaapster en de Slavische ziel	47
<i>L'ennui en het oblomovisme</i>	47
<i>Wijze Russen en grijze mussen</i>	60
<i>De daad van het beginnen</i>	65
3 De treurnis van het <i>dolce far niente</i>	73
<i>Drukke tijden, slechte tijden</i>	73
<i>Verveling als voorrecht</i>	79
<i>Hoeveel kwaad kan verveling eigenlijk?</i>	87
4 Verveling en vrijheid	97
<i>De onttovering van de vrijheid</i>	97
<i>Negatieve en positieve vrijheid</i>	100
<i>Positieve vrijheid als levenskunst</i>	108

DEEL II

DE VEROVERING VAN DE VRIJHEID

5	Vervloekte vrijheid	115
	<i>De zin van het leven</i>	115
	<i>Liever gelukkig dan vrij</i>	122
	<i>Angst voor vrijheid</i>	129
6	Vrijheid zonder meesterschap	139
	<i>Keuzevrijheid zonder blijheid</i>	139
	<i>Seksuele vrijheid en pornoficatie</i>	147
	<i>Meester of mislukkeling</i>	153
7	De positieve vrijheid van Pol Pot	165
	<i>Een duw in de rug of een trap onder de kont</i>	165
	<i>Positieve vrijheid is geen totalitarisme</i>	171
	<i>Ongrijpbare vrijheid</i>	178
8	Totale vrijheid, totale waanzin	183
	<i>De vraatzucht van de negatieve vrijheid</i>	183
	<i>Vrije meningsuiting als excuus om kwaad te spreken</i>	190
	<i>L'enfer, c'est les autres</i>	198
	Epiloog: <i>Musimy walczyc!</i>	205
	Bibliografie	211
	Noten	217

PROLOG
HET VRIJE WESTEN

Warschau, 1988. Over een handvol maanden zal de Berlijnse Muur vallen, maar daar heeft nog niemand het minste vermoeden van. Ik ben zeven jaar en speel op een van de vele speelpleintjes, ingesloten door van die typisch communistische appartementsblokken. Zij tekenen en littekenen de aanblik van mijn geboortestad. Architectonisch is het naoorlogse Warschau in vele opzichten een gruwel, met slechts hier en daar een zeldzame parel die door een zee van grijs beton wordt omgeven. Als kind ben je gelukkig grotereels immuun voor die grove aanslagen op de goede smaak en speel je vrolijk tussen de gedrochten in. Met vreugde in het hart schep ik op tegenover mijn vriendinnetjes dat ik samen met mijn ouders en zussen naar het Westen ga. Het *vrije* Westen.

Dat vrije Westen sprak tot ieders verbeelding. Zeker tot de verbeelding van de kleine kinderen die we toen waren, nog niets begrijpend van politiek en communisme, zonder enig benul van Koude Oorlog, wapenwedlopen en ideologisch haantjesgedrag. Het enige wat we wel begrepen, was dat ze daar in het Westen leukere speelpoppen hadden, mooiere kleren ook, en meer snoep. Zelfs snoep voor elke dag, als je heel braaf was tenminste. Voor ons, kinderen, was dat reden te over om van een ware droomwereld te spreken en de koffers al te pakken. Dat beeld werd ook af en toe bevestigd wanneer mijn ouders eens in de zoveel tijd een pakje ontvingen van 'de andere kant', vol kleurrijke kleren en lekker snoepgoed. Het leek wel alsof de Kerstman zich van datum had vergist en misschien was het niet zozeer de proliferatie van

kernwapens, als wel die van snoepgoed die de Koude Oorlog in het voordeel van het kapitalisme en het Westen zou beslechten.

We woonden met het hele gezin – vader, moeder en drie dochters – in een ruimte van vier bij vier. Een kleine keuken die tegelijk ook de inkomhal was, een minuscule badkamer en een leefruimte waarin tegen de ene muur een stapelbed was geschoven en tegen de andere een uitklapbare sofa waarop mijn ouders sliepen en ook nog een apart bed voor een van mijn zussen. De ruimte werd verder gevuld met een eettafel die verschoven moest worden wanneer de sofa uitgeklaapt werd, en in de schaarse ruimte die dan nog niet benut was plaatsten mijn ouders nog opbergkasten.

Ik sliep onder in het stapelbed en voor het slapengaan vertelden mijn ouders ons af en toe een beetje over het Westen om ons nog wat warmer te maken voor de grote reis. Om ons klaar te stomen voor het nieuwe begin, waarvan we niet heel goed wisten hoe nieuw het wel zou zijn of waar het zou beginnen. Ik hoor het mijn vader nog steeds zeggen: ‘Je zal je ogen niet kunnen geloven, wat ze daar allemaal niet hebben. Je hebt er een langwerpige groene fruitsoort die ze kiwi noemen. Het is al bijna tien jaar geleden dat ik er zelf nog eens een heb gegeten, maar eenmaal in het Westen kunnen we allemaal af en toe zo’n kiwi eten.’

Exotisch fruit was een rariteit in communistisch Polen en een kiwi viel in mijn vaders vage herinnering duidelijk langwerpiger uit dan in werkelijkheid het geval is. Een kiwi was een heuse luxe in die tijd en exotisch fruit was toen nog écht exotisch. Dat is niet verwonderlijk als je weet dat het zelfs gebeurde dat je uren in de rij moest staan voor enkele wc-rollen. Wanneer je door je voorraad wc-rollen zit, zijn kiwi’s wel het laatste waaraan je denkt.

De wc-rollen werden slechts tweemaal per maand aangevoerd en toen zij de stad hadden bereikt, liep iedereen naar de aangewezen plaats om pas vele uren later terug te keren. Doorheen heel de stad keerden mensen dan huiswaarts, beladen met al hun wc-

rollen. Die werden per tien stuks aan een koord gebonden. De mensen droegen ze als een lompe ketting met grijze kralen om hun hals. Een vreemd, maar gebruikelijk gezicht. Geen mens die dan aan kiwi's dacht, durf ik te wedden. Zo ging dat in de plan-economie: die plande niet enkel je noden, maar deels ook je ge-dachten.

Ooit had mijn oudste zus een banaan gekregen toen ze op be-zoek was bij onze grootmoeder. Die woonde in Opole Lubelskie, een kleine stad tweehonderd kilometer buiten Warschau. De ba-naan was zo'n uitzonderlijke gebeurtenis dat mijn zus er een jaar later nog over vertelde. Zelfs de bananenschil was een zeldzaam en begeerd goed. Mijn zus liep er nog dagen mee rond te slinge-ren, alsof ze met een vlaggetje wapperde om een of andere over-winning of bevrijding te vieren, totdat de schil helemaal onder de zwarte plekken zat en ze er onwillig afscheid van moest nemen.

De banaan uit Afrika en de kiwi uit Nieuw-Zeeland, ze waren voor ons symbolen van een vrijheid die we niet kenden en die ons naar West-Europa lokte. Nu, meer dan twintig jaar later, denk ik daar nog wel eens aan terug wanneer ik in de supermarkt rond-loop en ergens op de fruitafdeling mijn gedachten van mijn bood-schappenlijstje laat afdwalen naar een verder verleden.

Door al die kiwi's, bananen en speelpoppen waren de verwach-tingen voor ons vertrek dan ook hooggespannen. Maar de gren-zen van de vrijheid werden me spoedig duidelijk, al tijdens de eerste dagen van onze grote reis. Die reis zou uiteindelijk een week in beslag nemen. De grens tussen Oost- en West-Duitsland was de meest onaangename plek die tussen ons vertrekpunt en onze eindbestemming lag. We hadden van hogerhand toelating gekregen voor een kort verblijf op een vakantiecamping in Frank-rijk. Dat was uiteraard geen evidentie, omdat de communistische autoriteiten niet erg happig waren op zulk een interactie tussen Oost en West. Mijn vader had enkele maanden voordien een

schijnvakantie naar Griekenland ondernomen om zo de indruk te wekken dat een vakantie niet meteen betekende dat we van plan waren het land te ontvluchten. Zo hadden mijn ouders dus toestemming gekregen voor een weekje vakantie met het hele gezin, met een duidelijke vertrek- en terugkeerdatum.

We namen voor de reis veel meer bagage mee dan je normaliter zou verwachten voor een familievakantie. Met onze volgepakte wagen moeten we er behoorlijk verdacht uitgezien hebben. Als verdachten werden we ook behandeld en de grenswachters spraken met veel te luide en bevelende stemmen. Alles wat los zat aan de wagen werd opzijgelegd en onderzocht, en alles wat aan de wagen vastzat, werd losgemaakt om ook dat opzij te kunnen leggen en te onderzoeken. Uiteindelijk mochten we doorrijden en de weg naar België en Brussel lag nu voor ons open. Want niet de camping in Frankrijk, maar een bestaan in België was wat ons naar het Westen bracht. Uiteindelijk heeft mijn vader in zijn hele leven zelfs geen voet op Franse bodem gezet.

In België aangekomen werd me al snel duidelijk dat ik te veel van het Westen en zijn vrijheid had verwacht. Dit was niet de wondere wereld die ik er in mijn verbeelding van had gemaakt. Van de eerste dagen in Brussel herinner ik me vooral de hitte en de vermoeidheid. Een hele week in een rammelende wagen, twee volwassenen en drie kinderen: dat doet een mens geen goed. En al helemaal niet in een wagen die is gemaakt in sovjettijden, een knaloranje Wartburg 353 met zo'n gekke versnellingsbak aan het stuur. Als ik naar oude beelden terugkijk, lijkt die Wartburg meer weg te hebben van een prehistorisch monster dan van een gezinswagen. Waarschijnlijk was het de enige wagen die er nog onbehouwener uitzag dan een Trabant.

De eerste herinneringen aan Brussel zijn zeker niet de fraaiste. Brussel leek me een ontzettend lelijke stad – een ergernis waar ik in het grauwe Warschau geen last van had gehad. Misschien had

de reis me in één week tijd meteen een jaar ouder gemaakt: oud genoeg om me te ergeren aan de lelijke aanblik van een stad. Of misschien was het gewoon wel de vermoeidheid die me prikkelbaar maakte, want Brussel – zelfs Brussel – kon zo lelijk niet zijn als ik het me toen voorstelde.

Onze reis naar de vrijheid eindigde in het Klein Kasteeltje. De naam *Petit Château* zou misschien doen vermoeden dat het gaat om een klein paradijsje in het hart van de Belgische hoofdstad. Niets is minder waar. Het Klein Kasteeltje is een asielcentrum dat in vroeger tijden een gevangenis was. Inderdaad, in een voormalige gevangenis, o ironie, eindigde onze reis naar de vrijheid. Na de Slag bij Waterloo in 1815 werden Franse krijgsgevangenen in het Kasteeltje opgesloten. Later deed het gebouw ook nog dienst als militaire kazerne en iets van die geest van toen waarde nog steeds door de vele gangen en ruimtes van het gebouw.

De vrijheid en droombeelden waarin ik het Westen in mijn verbeelding had gehuld, leken niet te bestaan. En als ze al bestonden, dan waren ze alleszins minder bekoorlijk dan ik me had voorgesteld. De redenen van ons vertrek begreep ik niet meer en redenen om in België te blijven vond ik evenmin. Ik wilde niets liever dan meteen weer rechtsomkeert maken: terug naar mijn vriendinnetjes op het speelplein, terug naar ons afzichtelijk appartementsblok waar de dronkenlappen in het voorportaal hun roes uitsliepen, terug naar de kamer van vier bij vier waarin we met het hele gezin hadden gewoond.

De vrijheid, ze mochten haar houden, want die vrijheid scheen mij allerminst een bron van blijheid. Een vroege vorm van *Ostalgie* maakte zich meester van me. Zeker toen mijn vader al in die eerste weken van een stelling vele meters naar beneden viel en zowat alle botten in zijn beide benen brak. Een haast sarcastische wending van het lot: mijn vader had nog maar net die bouwwerf betreden op zoek naar werk, maar in plaats van werk hield hij er een

pijnlijke val aan over, alsook een stroefheid in de beide benen die hij nooit meer is kwijtgeraakt.

Daar stonden we dan, alleen in het Westen waar de wind van de vrijheid over onze rug blies en ons koude rillingen bezorgde. Een lange revalidatie stond mijn vader en het hele gezin te wachten, net op het moment dat we een nieuw leven zouden opbouwen. De overgang was groot. In Polen was mijn vader ingenieur geweest, maar nu moest hij als een arbeidsongeschikte arbeider die de taal nog niet machtig was, zijn weg zien te vinden in België. Vaak had hij daar eenvoudigweg de energie niet voor en dan zonk hij weg in een toestand van inertie. Het was een moeilijke tijd voor ons allemaal. De blijheid die de vrijheid beloofde, was ver te zoeken.

Nochtans beweert de bekende zegswijze *vrijheid, blijheid* het tegendeel en heel wat talen hebben hun eigen variant van deze zegswijze. In het Frans zegt men bijvoorbeeld: *Liberté et pain cuit*. En in het Duits zegt men: *Jeder soll nach seiner Fassung selig werden*. Geef de mens vrijheid en hij vindt zo de weg naar zijn geluk. Dat idee is ook de grondslag van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring: *Life, liberty and the pursuit of happiness*.

Heel wat filosofen hebben iets gelijkaardigs beweerd en de vrijheid lijkt zo soms wel een wonderpil, de magische sleutel tot de menselijke gelukzaligheid. Voor de Franse Verlichtingsfilosofen was het simpel: *Liberté, égalité et fraternité*. Dat vrijheid en gelijkheid helemaal niet probleemloos samengaan, leek de Fransen wat te zijn ontgaan. Als ik immers vrij ben om te doen en te laten wat ik wil, wie kan me dan verplichten om gelijkheid en broederschap na te streven?

Waarschijnlijk had Robespierre dit ook wel in gedachten. Tenslotte deed zijn vrijheid de koppen over de straten van Parijs rollen. Dit despotisme van de vrijheid is een prangend voorbeeld van de wijze waarop iemand in naam van de vrijheid verknechting en

bloedvergieten teweegbrengt. De Franse Revolutie begon met een verklaring van de menselijke rechten en vrijheden en in vier jaar tijd volgde de Grote Terreur: het rechteloze terechtstellen, de bloedbaden in La Vendée en oorlogsverklaringen vlogen in het rond.

Toch hadden vele Franse Verlichtingsfilosofen gemeend dat vrijheid de eerste stap naar een aards paradijs vol gelijkheid en broederschap zou zijn. Had Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) immers ook niet gezegd dat de mens in onschuld en volle vrijheid geboren wordt, om pas later in het leven gecorrumpeerd en onvrij te worden? Herstel de vrijheid in ere en de menselijke corruptie en het morele verval komen ten einde, zo luidde het devies. De rozengeur en maneschijn van de vrijheid.

Zulk een optimistische kijk op de vrijheid vinden we ook terug, ruim twee eeuwen later, bij de moderne ultraliberalen. Voor hen is de vrijheid het hoogste goed en niets boezemt ze meer angst in dan grenzen aan en beperkingen op de vrijheid. Hun devies is even eenvoudig als bekoorlijk: hoe meer vrijheid, hoe meer vreugd. Mijn prille ervaringen met die vrijheid leerden me echter al gauw dat de werkelijkheid minder eenvoudig en bekoorlijk is dan onze spreekwoorden en bepaalde filosofen – die ik toen natuurlijk nog niet kende – wel eens durven te beweren.

Vrij zijn is geen vanzelfsprekendheid, besefte ik; om van de vrijheid te kunnen proeven, volstaat het heus niet om je in de vrije wereld te vestigen. De vrijheid wordt je niet zomaar op een dienblad voor je neus geschoteld, zodat je nog slechts passief je mond hoeft open te sperren om een hap van de vrijheid binnen te krijgen. Vrij zijn vergt meer inspanning en moeite. Als je vrijheid wilt, zul je toch de handen uit de mouwen moeten steken, in plaats van ze gemakzuchtig in je broekzakken op te bergen. Daar zijn die handen van geen nut en handen die niets verrichten, zijn handen die geen vrijheid veroveren.

VAN LUIE MENSEN,

DEEL I
DE DINGEN DIE VOORBIJGAAN

HOOFDSTUK 1
LE REGRET DU TEMPS PERDU

Het 'nu, nooit meer later'

Zaraz. Mañana. Het is het eeuwige excuus van de onverbeterlijke luiaard die geeuwt wanneer de dag aanbreekt en geeuwt wanneer de dag ten einde is. Hij geeuwt zich de ziel uit het lijf en wrijft zich zijn hele leven lang vergeefs en verveeld de slaap uit de ogen. Niets kan hem boeien of in beweging krijgen. Niets wil hij doen. Hij verveelt zich dood, haast letterlijk, want wie alles naar de dag van morgen uitstelt, stelt zijn hele leven uit. Het ochtendgloren bekoort hem niet, het binnenvallende zonlicht nodigt hem niet uit om op te staan. Hij keert zich op zijn andere zijde en trekt het laken van de onverschilligheid over zijn hoofd, want het liefst wil hij met rust gelaten worden. Hij zal het allemaal later wel doen. *Zaraz*: zo dadelijk. Of morgen misschien. Als het maar vandaag niet hoeft.

Men zegt wel eens dat de Spanjaarden daar goed in zijn: dat uitstel dat afstel wordt. Vandaar dus *mañana*. Of wat te denken van de Italianen met hun zoete nietsdoen, het *dolce far niente*. Het lijkt me hier evenwel niet om een specifieke eigenheid van de Zuid-Europeanen te gaan en de *dolce far niente*-mentaliteit zit misschien wel diep in de menselijke ziel geworteld. Waarschijnlijk een miskend deel van onze *condition humaine*. Net zoals de Spanjaarden en Italianen is bijvoorbeeld ook de Slavische ziel beroemd en zelfs berucht om het eeuwige uitstellen en afstellen, het langdurige lanterfantien als een kwaal van de geest die het lichaam bedwelmt.

Mijn vader was zo'n man die het later wel zou doen. Een ogenblikkelijk of hoogdringend werk, dat was aan hem niet besteed. Daar kon hij zelden de motivatie voor opbrengen. Ik denk dat inspanning te weinig beloond werd met vooruitgang in mijn vaders leven. Zo was het in communistisch Polen, maar zo was het ook al gauw in België toen hij in die eerste weken, op zoek naar werk, zijn beide benen brak. Dat alles doofde langzaam het licht van zijn wilskracht en motiveerde hem vooral tot het uitstellen van de dingen.

Het had ook met het Poolse bloed te maken, meende mijn vader. Hij kon met pretoogjes vertellen over het Poolse arbeids-ethos. 'Het Poolse volk kan niet werken met een lege maag', zei hij dan, 'dus moet er gegeten en gedronken worden voor het werk begint. Maar zodra het iets achter de kiezen heeft, is het volk moe en moet het bekomen en verteren, zodat ook dan niets verricht kan worden. En zo gaat dat maar door, zonder dat er iets gebeurt, en alles wordt aldoor uitgesteld.' Mijn vader zei het grappend, maar aan zijn pretoogen zag ik dat hij uit eigen ondervinding sprak. Een dergelijke werkwijze was schering en inslag geweest ten tijde van het communisme in Polen. Het ethos van het steeds wederkerende *zaraz*.

Alles op de lange baan schuiven en hopen dat het zo uit het vizier verdwijnt, zodat je er niet aan hoeft te denken, laat staan aan hoeft te beginnen. Een uitstellen om af te stellen. De lui aard stelt zich dat principe tot levensdoel en plaatst het in het hart van de ethiek: het goede leven is dat leven waarin zo min mogelijk gebeurt, waarin zoveel mogelijk wordt uitgesteld en afgesteld. Doe vooral niet wat ook morgen kan en doe vooral niet wat een ander ook kan doen.

Eerlijk gezegd begrijp ik niet goed hoe de ethiek op zulk een principe zou kunnen steunen, want staat dat niet haaks op de ethiek, op het goede doen zelf? Volgens de Duitse filosoof Max

Scheler (1874-1928) staat het morele appèl in het hart van de ethiek. Het is dat wat ons tot handelen roept. Als ik een kind in een kleine waterplas zie verdrinken, dan *roept* iets me om te helpen. Het is niet het gekrijs van het kind zelf, het is de roep van het goede, de roep van het moment. *Die Forderung der Stunde*, aldus Scheler. Die roep van het goede, dat ogenblikkelijk gedaan moet worden, laat geen ruimte om te verzuchten: kan het later niet? Is morgen ook niet goed? Of kan iemand anders het in mijn plaats eigenlijk niet doen? Waarom zou ik?

Zulke vragen zijn niet geoorloofd en tonen het morele tekort van de verveelde luiaard, die zich achter net die vragen verbergt om toch maar niet in gang te hoeven schieten. Hij legt zijn handen op zijn oren in de hoop dat hij daarmee aan de roep van het goede voorbij kan gaan. Laat een ander het maar opknappen. Dat is niet toevallig een slagzin van Homer Simpson – het prototype van de moderne, verveelde mens die het liefst met rust gelaten wil worden en die in één specifieke episode van de bekende tekenfilmserie elke vraag en elke verantwoordelijkheid met diezelfde slagzin van zich afschuift: ‘Can’t someone else do it?’

Scheler noemde het morele appèl ook *kairos*: de crisissituatie waaruit een oproep klinkt om te handelen en goed te doen. Die oproep is steeds persoonlijk, uniek en eenmalig. Wanneer het goede spreekt, spreekt het van aangezicht tot aangezicht. Het fluistert: ‘Ik ben voor jou en jij bent voor mij.’¹

Met deze poëtische woorden zegt Scheler eigenlijk twee cruciale dingen over het goede handelen. Ten eerste weerklinkt de roep van het goede soms niet luider dan een stil gefluister. Het kind dat verdrinkt in een waterplas is natuurlijk een prototypisch voorbeeld van iemand die zichtbaar in nood is. Die situatie fluistert eigenlijk niet, maar schreeuwt om een reactie. Je moet wel een enorme naarling zijn om niet het gevoel te hebben dat dit kind geholpen zou moeten worden. Zelfs wie doodmoe of lui is,

zelfs wie slap op de benen staat, een heel slechte dag achter de rug heeft en het liefst onder de lakens zou wegkruipen, zal waarschijnlijk wel een motivatie ervaren om te reageren op het kind in nood. Mijn vader – die verbazend goed kon zwemmen en zelfs een reddersdiploma bezat – zou op zo'n moment meteen het water in duiken, ook al stelde hij de dingen graag uit en was *zaraz* zijn geliefde stopwoordje.

Maar wat het is om goed te doen, is natuurlijk niet altijd zo duidelijk. Soms schreeuwt de situatie niet en is het morele appèl niet luider hoorbaar dan een innerlijk gefluister. Ik zou zelfs durven beweren dat het morele appèl meestal slechts op fluistertoon spreekt. Het goede doen is vaker een zaak van subtiele handelingen dan van grootse heldendaden. Je hoeft geen held te zijn om een goed mens te zijn. Het goede moet je iedere dag doen, in elke aanraking met de wereld rondom.

Ten tweede zegt Scheler dat het morele appèl steeds persoonlijk is. Het fluistert in *mijn* oor en dan is er geen ruimte om deze aansporing op een ander af te schuiven. Er is geen ruimte om aan het kind in de waterplas te vragen of het misschien op een ander ogenblik zou kunnen verdrinken. En liefst nog ergens anders, daar waar we er zeker niet op uit hoeven te kijken. Er is geen ruimte om het kind niet te redden, om niet te handelen, om het reageren uit te stellen in de hoop dat het later niet meer nodig zal zijn. Het goede duldt geen dadenloosheid. Het goede duldt geen afstel. Het ligt in het morele handelen en het nu.

Het kwade daarentegen schuilt in het niet-handelen, in de passiviteit en het eeuwige later. Scheler stelde dan ook dat het onvermogen om te handelen – een onvermogen dat vaak eigen is aan de verveelde mens – leidt tot ressentiment, frustratie, negatieve gevoelens en het kwade. Hij zag dat ook scherp weergegeven door Fjodor Dostojevski (1821-1881) in *Aantekeningen uit het ondergrondse*. De ondergrondse mens is net als Homer Simpson de ge-

vangene van zijn eigen inertie en verveling. Hij weet niet wat te doen en is onmachtig om zinvolle daden te stellen. Bij Homer resulteert dat in komische wantoestanden, maar bij de ondergrondse mens roept het vooral cynisme en verbittering op.

Ook de Franse moraalfilosoof Vladimir Jankélévitch (1903-1985), die in menig opzicht door Scheler geïnspireerd was, plaatste het unieke morele appèl in het centrum van zijn ethiek. Hij koppelde dat aan een filosofie van de tijd: het morele spectrum is irreversibel. Anders dan een film kun je de klok in het leven niet terugdraaien. Elk moreel appèl is altijd eenmalig, hetgeen Jankélévitch koppelt aan begrippen als *l'immédiat* en *l'instant*. Het doen van het goede is ogenblikkelijk en meteen nodig. Later is altijd te laat, want 'de verloren tijd is, in zijn geheel, onvervangbaar en niet te compenseren. Want de levende leeft slechts eenmaal.'²

Zoiets is natuurlijk onverzoenbaar met de levensinstelling van de luiaard, voor wie later nooit laat genoeg kan zijn. Voor de luiaard komt elk later steeds nog te vroeg. Net daarom rekt hij op respijt om niet te reageren op de roep van het moment. Zo gaat een heel leven en heel wat goeds verloren. Een leven vol dingen die zomaar voorbijgaan, dat is eigenlijk afschuwelijk. Pas wanneer het te laat is, beseft men dat een heel leven verloren is gegaan. Wat heeft een mens zich al niet op zijn sterfbed beklagd! En hoe vergeefs is dat klagen dan niet gebleken, wanneer er plots geen later meer blijkt te zijn?

In april 2010 werd bij mijn vader een ernstige vorm van kanker gediagnosticeerd. Toen hij na enkele weken besepte hoe zwaar ziek hij wel was – hij zou vier maanden later in augustus overlijden – beklagde hij zich over de dingen die hij in de toekomst nog had *willen* doen. Een rondreis op zijn elektrische fiets doorheen Europa, zijn nog ongeborn kleinkinderen zien opgroeien, hen leren zwemmen en fietsen. De eerste mens op Mars zien landen.

Mijn vader was altijd gefascineerd geweest door die rode planeet en altijd had hij gehoopt dat het de mens spoedig zou lukken om richting Mars te vliegen. Door zijn ziekte beseftte hij dat de kans dat hij dat nog zou meemaken met de dag kleiner werd en dus vloog hij er zelf maar heen. Ettelijke malen.

Een onuitstaanbare misselijkheid is een van de bekende bijwerkingen van vele chemotherapieën. Alleen al de klank van het woord *chemo* volstaat om je misselijk te voelen. Daarom wordt je ook aangeraden om zo weinig mogelijk aan de misselijkheid en de chemotherapie te denken, aangezien de gedachte eraan alleen al volstaat om je meteen slechter te doen voelen. Al snel besliste mijn vader dat hij het woord chemotherapie in huis niet meer wilde horen. Hij vloog naar Mars, zo zei hij, wanneer we naar het ziekenhuis reden, opdat allerhande baxters in zijn aderen leegdruppelden. Het onbekende, het onbevattelijke, de hoop en de angst samen in die kleine zakjes vloeistof, alsof het inderdaad om de zoektocht naar nieuw leven op een nog onbekende planeet ging.

Naarmate de ziekte meer beslag legde op mijn vaders kracht en kunnen, beklagde hij zich evenwel steeds minder over datgene wat hij nog had *willen* doen en steeds meer over dat wat hij had *kunnen* doen. Hij beseftte dat, ondanks het feit dat het hem maar zestig jaar gegund was om te leven, hij veel meer in die zestig jaar had kunnen doen. Ik denk dat deze tweede vorm van beklag een mens zwaarder valt. Mijn vader wel in elk geval.

Hij beseftte dat hij een andere vaderfiguur had kunnen zijn, want hij was altijd wat een afwezige aanwezigheid in mijn leven geweest. Hij was er wel, maar met zijn gedachten zat hij vaak elders. Soms nog in communistisch Polen, soms in de ontwikkeling van een of andere dwaze televisieserie die niemand interesseerde, hem niet te na gesproken. Hij beseftte dat hij vaak de rug naar de dag had gekeerd, door op te gaan in fictie of door zichzelf in het verleden te verliezen.

De staat van beleg in Polen, afgekondigd door generaal Jaruzelski drie maanden na mijn geboorte, had mijn vader nooit verteerd. De avondklok had hij niet willen respecteren. De politie had hem er meermaals voor opgepakt. Hij was geen rebel geweest, maar in de pas lopen kon hij niet. De grote conflicten met zijn vader die minder moeite met het communisme had, de vlucht naar België. Al die spoken van het verleden lieten mijn vader niet los. En op zijn sterfbed beseftte hij dat ze hem belet hadden om 's morgens soms de dingen te groeten en te omarmen. Zelfs zijn eigen kinderen.

Gelukkig was dat beklagen in die laatste vier maanden nooit klagerig en greep mijn vader met beide handen wat het leven hem nog te bieden had. Zelfs in die laatste maanden bood het leven hem nog heel wat, ook al nam het hem zovele dingen af. In plaats van zich blind te staren op wat hij verloor, opende hij de ogen wijd voor wat hij nog kreeg, want zelfs in de moeilijkste momenten schuilt nog heel wat schoonheid, zoals een glimlach of een aanraking, een teken van begrip of medeleven, van liefde of waardering om wie je bent en wat je doet.

Mijn vader heeft in zijn leven ongetwijfeld veel te weinig van zulke tekens ontvangen. Met zijn ouders en zijn zus had hij een slecht contact, totdat het contact verbroken werd. Met zijn eigen dochters en vrouw was het ook niet altijd makkelijk praten en zonder praten is er minder begrip en met minder begrip is er ook minder liefde. Voor hem was liefde niet vanzelfsprekend. Waarschijnlijk is het dat voor niemand, maar toch is het voor de ene mens al wat makkelijker dan de andere. Hij had nooit geleerd lief te hebben, zei hij eens. Misschien kun je dat ook helemaal niet: liefde leren. Ook voor mij was het niet evident om mijn vader lief te hebben en ik heb het in mijn leven vast te weinig gedaan. Ik denk ook niet dat ik het ooit geleerd heb. Ik heb het wel geprobeerd, mijn vader lief te hebben en die liefde te tonen.